

ՄԱՆՎԵԼ ԱՍԱՏՐՅԱՆ
(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)*

Մեծատաղանդ գիտնական, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Մանվել Եգորի Ասատրյանի ստեղծած գիտական արժեքները

հայերենագիտության բնագավառում հայ ավանդական լեզվաբանության լավագույն ավանդույթների շարունակությունն ու զարգացումն են, մնայուն արժեքներ, որոնց շնորհիվ լեզվաբանը դուրս եկավ հայ քերականագիտության ամենաբարձր դիրքերը՝ գրավելով իր առանձնահատուկ ու հիմնավոր տեղը:

Մ. Ասատրյանը ծնվել է 1926 թ. ապրիլի 26-ին Էջմիածնի շրջանի Արագած գյուղում: Նրա նախնիները Պարսկահայքից են՝ Խոյից: 1829 թ. Բաբայան ազգանունը կրող նրանց գերդաստանը վերաբնակվել է Հայաստանում: Ասատրյան ազգանունն ընդունվել է՝ ի հիշատակ հայրական պապի:

Միջնակարգ կրթությունը լեզվաբանը ստացել է ծննդավայրում: 1942 թ. գերազանցությամբ ավարտելով Էջմիածնի մանկավարժական ուսումնարանը՝ նա աշխատանքի է անցել հայրենի գյուղում որպես մաթեմատիկայի ուսուցիչ: 1944–1946 թթ. ծառայել է խորհրդային բանակի շարքերում, զորամասի հետ հասել մինչև Գերմանիա: Զորացրվելուց հետո՝ 1946-ին, ընդունվել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի հայոց լեզվի և գրականության բաժինը, որը գերազանցության վկայականով ավարտել է 1951-ին: Հենց այստեղ էլ՝ նույն կուրսում, հանդիպել է իր ապագա կնոջը՝ Ժենյա Ճճմարիտյանին, ում հետ տարիներ անց պիտի դառնային հայոց լեզվի ամբիոնի լավագույն դասախոսներից:

Դեռևս ուսանողական տարիներից Մ. Ասատրյանին բախտ էր վիճակված աշակերտելու այնպիսի ականավոր հայագետների, ինչպիսիք են՝ Հ. Աճառյանը, Գ. Ղափանցյանը, Ա. Տերտերյանը: Նշենք, որ ներհուն, խոստումնալից երիտասարդի լեզվաբանական աշխարհայացքի ձևավորման գործում մեծ դեր է խաղացել Հ. Աճառյանը: 1951–1954 թթ. Մ. Ասատրյանը սովորել և ավարտել է ԵՊՀ ասպիրանտուրան պրոֆ. Գ. Սևակի ղեկավարությամբ: 1954 թ. պաշտպանել է թեկնածուականատենախոսություն՝ նվիրված հայերենի քերականության կարևորագույն հիմնահարցերից մեկին՝ բայասեռի քերականական կարգին: 1970 թ. «Ժամանակակից հայերենի ձևաբանության հարցեր» թեմայով

* Ներկայացվել է 01. VI. 2026 թ., ընդունվել է տպագրության 18. VI. 2026 թ.:

ատենախոսության պաշտպանությամբ ստացել է բանասիրության դոկտորի գիտական աստիճան: 1957-ին արժանացել է դոցենտի, 1973-ին՝ պրոֆեսորի պատվավոր կոչման: 1990–1995 թթ. եղել է մայր բուհի հայոց լեզվի պատմության ամբիոնի երկրորդ վարիչը:

Մ. Ասատրյանն իր մահկանացուն կնքել է 2000 թ. հունվարի 25-ին Երևանում:

Մեծատաղանդ լեզվաբանի գիտական ողջ գործունեությունը կապված է մայր համալսարանի հետ, որի նվիրյալն ու մեծ ջատագովն էր: Շուրջ կեսդարյա պատմությամբ գիտնականն ամուր թելերով կապված էր սիրելի ֆակուլտետին, որտեղ դասավանդել է ժամանակակից հայոց լեզու, հայ բարբառագիտություն, հատուկ դասընթացներ՝ հայոց լեզվի կառուցվածքի մի շարք խնդիրների ու օրինաչափությունների մասին:

Լայն և ընդգրկուն է Մ. Ասատրյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը: Դժվար է գտնել հայերենի քերականության ուսումնասիրության որևէ բնագավառ, որտեղ նա իր ծանրակշիռ խոսքն ասած չլինի: Լավագույնս տիրապետելով գրաբարի, միջին և նոր գրական հայերենների, ինչպես նաև բարբառների լեզվական իրողություններին՝ Մ. Ասատրյանը գիտական յուրաքանչյուր ուսումնասիրություն կատարում էր՝ լեզվական տվյալ երևույթը դիտարկելով իր ձևավորման պատմության մեջ, ներկայացնում տվյալ հարցի տեսության պատմությունը, ապա նոր արտահայտում իր կարծիքը՝ քննարկվող նյութը ենթարկելով բազմակողմանի և քննադատական ուսումնասիրության: Այս ամենը նրա համա-ժամանակյա քննությունները դարձնում են հիմնավոր և գիտականորեն պատճառաբանված:

1959 թ. լույս է ընծայվում Մ. Ասատրյանի «Բայի սեռերը ժամանակակից հայերենում» ուշագրավ աշխատությունը, որը խնդրո առարկային նվիրված ամբողջական, համակարգային առաջին լուրջ քննությունն էր հայ քերականագիտության մեջ: Մենագրության մեջ ներկայացված են բայասեռի ըմբռնման, ձևաբանական տարբերակման կրած փոփոխությունները հայերենի զարգացման բոլոր փուլերում, հստակ տրված է բայասեռի՝ որպես քերականական կարգի, գիտականորեն հիմնավորված ասատրյանական մոտեցումը:

Իր գիտական երկերով և հոդվածներով հեղինակն առաջինն է արձագանքել հայերենագիտության վիճահարույց հարցերի լեզվաբանական բանավեճերին՝ հրաշալի տիրապետելով գիտական քննարկումների բոլոր նրբերանգներին, ձևակերպելով իր մոտեցումները գիտական հստակ հիմնավորումներով: Բավական է հիշել հայերենի հոլովներին նվիրված բանավեճի երրորդ փուլը: 1960-ական թվականների կեսերին՝ Գ. Սևակի և Ա. Ղարիբյանի հոլովական ուսմունքի աներեր տիրապետության շրջանում, վերստին արծարծվում է հայերենի հոլովական համակարգի հարցը: Ռ. Իշխանյանը «Սովետական դպրոց» շաբաթաթերթի 1965 թ. 47-րդ համարում մի հոդված է հրատարակում՝ «Ուղղակա՞ն, թե՞ հայցական» խորագրով՝ կասկածի տակ առնելով հայցականի գոյությունը արևելահայերենում: Եվ ինչպես ինքն է գրում, իր մտորումները հրապարակելով՝ ավելի շուտ հարց տվողի դերում է, քան պատասխանողի: Օրեր անց նույն պարբերականում

վճռականորեն հանդես է գալիս Մ. Ասատրյանը և հաստատուն ու հիմնավոր դիրքերից ապացուցում, որ արևելահայերենում հայցական հոլովը վաղուց է ջնջվել: Գ. Զահուկյանի, Հ. Բարսեղյանի, Ս. Աբրահամյանի, Ռ. Իշխանյանի, Ա. Պապոյանի, Պ. Շարաբխանյանի և այլոց հետ Մ. Ասատրյանը անվերապահորեն պաշտպանում է հինգ հոլովի աբեղյանական գիտական ճշմարիտ տեսությունը, որը և արտացոլվեց «Հին և նոր բանավեճեր հայերենի հոլովական համակարգի շուրջը» հոդվածում և իր հետագա աշխատություններում:

Սկսած 1960-ականներից՝ անվանի լեզվաբանին գնալով ավելի են զբաղեցնում ժամանակակից արևելահայերենի ձևաբանության հիմնախնդիրները, և 1970, 1973, 1977 թթ. Մ. Ասատրյանը հրատարակում է «Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր» եռահատոր աշխատությունը, որն իրավամբ կարող ենք համարել նրա գիտական ժառանգության թագն ու պսակը: Այստեղ պատմաքննական վերլուծությամբ ներկայացնելով ու արժեքավորելով արդի հայերենի ձևաբանության գլխավոր և առանցքային խնդիրների մասին մինչ այդ շրջանառության մեջ գտնվող գիտական ըմբռնումներն ու տեսակետները՝ գիտնականը բազմաթիվ իրողությունների նորովի դիտարկումներով հարստացրեց ու զարգացրեց հայերենի խոսքի մասերի ձևաբանական համակարգի տեսությունը: Ուսումնասիրության Գ հատորում հեղինակը գրում է. «Անդրադառնալով «Ձևաբանության հարցերի» երեք գրքերին ամբողջությամբ՝ պետք է նշենք, որ դրանցում ի նորոշարադրված է ժամանակակից հայերենի ամբողջ ձևաբանությունը և նոր մեկնակետերից են քննված ու լուսաբանված քերականական մի շարք հարցեր: Եվ եթե դրանց գոնե մի մասը ճանաչում ու ընդունելություն գտնի և նպաստի մեր լեզվի քերականական կառուցվածքի որոշ երևույթների ավելի խոր ընկալմանն ու մեկնաբանությանը, ապա մենք լիովին հասած կլինենք մեր նպատակին» (էջ 4): Այո, ամուր հենվելով հայ գիտական քերականության հիմնադիր Մ. Աբեղյանի «Հայոց լեզվի տեսություն» կոթողային աշխատության հիմնարար դրույթների վրա՝ Մ. Ասատրյանը մի նոր, բարձր մակարդակի է հասցրել արդի արևելահայերենի ձևաբանությունը, որին նա հասել է տարիների խորացումով, քերականական երևույթների բազմափնտռում ուսումնասիրությամբ ու դրանց սահմանման, դասակարգման, բացատրության, մեկնության, ընդհանրացման անուրանալի օժտվածությամբ: Սույն եռահատոր աշխատասիրության կարևորագույն արժանիքներից մեկն էլ լեզվական երևույթների քննության բազմակողմանիությունն ու համապարփակությունն է:

Մենագրության առաջին հատորը նվիրված է արևելահայերենի գոյական և կապ խոսքի մասերի համատեղ քննությանը, որը գիտնականը հիմնավորում է նրանով, որ գոյականը իր ձևափոխությունների ամբողջական համակարգով խոսքակազմիչ դեր է կատարում, իսկ կապը, կարևորվելով տարբեր հոլովների հետ իր ունեցած գործառնողով, գոյականի հոլովների շարահյուսական իմաստների արտահայտմանը մասնակցում է անմիջականորեն՝ ձևավորելով շարահյուսական որոշակի համանիշներ: Հայ քերականության մեջ առաջին անգամ գոյական անունը տրվում է իմաստաբանական հստակ դասակարգմամբ: Եթե

նախկինում այն ընդունված էր բաժանել երկու խմբի՝ թանճրացական ու վերացական, ապա Մ. Ասատրյանը ներկայացնում է գոյականների յոթ ենթատեսակներ՝ հասարակ և հատուկ, թանճրացական ու վերացական, անձ և ոչ անձ ցույց տվող, շնչավոր ու անշունչ, նյութ ցույց տվող, հավաքական, ինչպես նաև անեզական գոյականներ: Դժվար չէ նկատել, որ վերջին դասակարգման համար հիմք է ծառայել ձևաբանական հիմունքը: Ինչ վերաբերում է հոլովի քերականական կարգին, ապա գիտնականը անհողդողդ է իր սկզբունքներում. հինգ հոլովի տեսակետը պաշտպանում է թե՛ այս և թե՛ հետագայում հրատարակած բուհական դասագրքերում:

Աշխատության երկրորդ հատորում ուսումնասիրության են ենթարկված ածական, թվական, դերանուն խոսքի մասերը և բայի անդեմ ձևերը: Պատմական և տեսական բնույթի՝ տարընթերցումների տեղիք տված բազմաթիվ վիճահարույց խնդիրներ են արծարծված հատկապես դերանուններին և դերբայներին նվիրված հատվածներում: Բայի անդեմ ձևերի քննությունը կատարելիս հեղինակը տալիս է դրանց մասին եղած ձևախմաստային վերլուծությունը՝ ըստ քերականագիտության մեջ եղած մոտեցումների, անդրադառնում դրանց անվանումներին և հայերենի համար առանձնացնում անորոշ, անկատար առաջին, անկատար երկրորդ, ապառնի առաջին, ապառնի երկրորդ, վաղակատար, հարակատար, ենթակայական և ժխտական դերբայներ, մասնավորապես կատարում է հարակատար դերբայի իմաստային երկակիության (վիճակային-ածականական և գործողության-բայական) վերլուծություն, որով և պայմանավորված են դրանց կիրառելիության շուրջ եղած տարամետ մոտեցումները հայերենագիտության մեջ:

Աշխատության երրորդ հատորում հանգամանորեն քննված են բայի դիմավոր ձևերը, մակբայ, շաղկապ, եղանակավորող բառ և ձայնարկություն խոսքի մասերը: Վերլուծություններ կատարելիս, ըստ հարկի, Մ. Ասատրյանը հիմնավորում և ամբողջացնում է դրանք հին ու միջին հայերեններից, արևմտահայերենից ու բարբառներից բերված ամենատարբեր փաստերով ու օրինակներով: Այսպես՝ դիմավոր բայի քերականական կարգերի վերլուծությունը կատարելիս լեզվաբանն ընդգրկում է դրանց մասին եղած բոլոր մոտեցումները՝ վիճահարույց հարցերի իր առանձնակի մեկնաբանումներով: Եղանակի կարգի գիտաբառերից հակասական կարծիքների տեղիք են տալիս և եղանակչով կառույցները, որոնք, ըստ նրա, պիտի անվանել հաստատողական եղանակի միավորներ, քանի որ դրանք հիմնականում արտահայտում են հաստատապես կատարելի գործողություն: Կարելի է այսպես շատ օրինակներ թվարկել:

Լեզուն արժևորելով իբրև կառուցվածքային մի ամբողջական համակարգ՝ գիտնականն անդրադարձավ ոչ միայն հայերենի ձևաբանությանը, այլև քերականության մյուս ենթամակարդակին՝ շարահյուսությանը: Եվ իրար հաջորդեցին նախանձախնդիր քերականի նույնքան արժեքավոր բուհական դասագրքերը՝ նվիրված ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանությանը և շարահյուսությանը, որոնցով ուսանել և շարունակում են ուսանել բանասերների տասնյակ սերունդներ:

Մ. Ասատրյանը մեծ ներդրում ունի նաև հայ բարբառագիտության զարգացման բնագավառում: Ասվածի լավագույն ապացույցն են նրա «Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը» (1962 թ.) և «Լոռու խոսվածքը» (1968 թ.) ուսումնասիրությունները, որոնցում հեղինակը ներկայացնում է նշված բարբառի ու խոսվածքի լեզվաբանական խոր ու մանրակրկիտ քննությունը:

Մեծ գիտնականի տեսադաշտից չի վրիպել նաև մայրենի լեզվի քերականական կառուցվածքի գործնական ուսուցումը. նա ուսանողի սեղանին է դրել ժամանակակից հայերենի, ինչպես նաև բարբառագիտության գործնական պարապմունքների ձեռնարկներ, ինչպես՝ «Ժամանակակից հայոց լեզվի գործնական աշխատանքների ձեռնարկ» (համահեղինակ՝ Ժ. Շշմարիտյան, 1981 թ.), «Հայոց լեզու» դասագիրք՝ բուհերի ուսական բաժինների ուսանողների համար (համահեղինակներ՝ Ա. Մարգարյան և Դ. Ջաղացպանյան, 1-ին հրատ.՝ 1964 թ., 2-րդ հրատ. 1970 թ.), «Հայ բարբառագիտության գործնական աշխատանքների ձեռնարկ» (1985 թ.):

Այսքանով չի սահմանափակվում Մ. Ասատրյանի արգասաբեր գործունեությունը. այս ամենին պետք է հավելել նաև հարյուրից ավելի գիտական հոդվածներն ու հրապարակումները, որոնցում իրենց հանգուցալուծումն են ստացել հայերենագիտության ամենատարբեր կնճռոտ հիմնախնդիրներ:

Մ. Ասատրյան գիտնականը նաև անփոխարինելի մանկավարժ էր, հմուտ ու խստապահանջ դասախոս: Նրա դասախոսություններն աչքի էին ընկնում խորությամբ, հստակությամբ և ներշնչող ուժով:

Գրեթե կես հարյուրամյակ նա իր խոր ու բազմակողմանի գիտելիքները փոխանցեց համալսարանական բազում սերունդների՝ նրանց հաղորդակից դարձնելով մայրենիի գանձերին, պատվաստելով լեզվական բարձր ճաշակ, սերմանելով մեծ սեր դեպի ոսկեղենիկ հայոց լեզուն: Նա կրթել է տասնյակ սերունդներ՝ փոխանցելով ոչ միայն գիտելիք, այլև լեզվի հանդեպ սեր և պատասխանատվություն, բժախնդրությամբ և հոգատարությամբ ղեկավարել բազմաթիվ ատենախոսություններ, գիտական աշխատանքներ:

Մ. Ասատրյանը մայր բուհի այն վառ անհատականություններից էր, ում մեջ խտացված էին բեղուն գիտնական-մանկավարժի, ազնվագույն, սկզբունքային և անկողմնակալ մարդու, հայրենասեր հայի, հավատարիմ ընկերոջ լավագույն հատկանիշները: Արտաքուստ խստասիրտ գիտնականը նույնքան բարի էր և նրբազգաց, կենսասեր, սրամիտ ու սրախոս: Նրա խոսքը միշտ շաղախված էր նուրբ հումորով:

Անվանի լեզվաբանն իր հետևից թողել է ասատրյանական դպրոց, որն ունի իր բազում հետևորդները:

Մ. Ասատրյանը պարզապես գիտնական չէր. նա մի ամբողջ դարաշրջան էր հայ լեզվաբանության մեջ: Նրա ստեղծած գիտական արժեքները շարունակելու են ապրել այնքան ժամանակ, որքան կինչի հայոց լեզուն: Նա մեզ թողեց ոչ միայն լեզվաբանական ժառանգություն, այլև մտածողություն, գիտական մոտեցում, լեզ-

վի նկատմամբ խորագույն պատասխանատվության օրինակ: Եվ, թերևս, ամենակարևորը. նա մեզ սովորեցրեց, որ լեզուն պարզապես հաղորդակցության միջոց չէ. այն ազգի հոգին է, հիշողությունը, ինքնությունը:

Ուստի, հիշելով Մ. Ասատրյանին՝ մենք ոչ միայն հարգանքի տուրք ենք մատուցում մեծ գիտնականին, այլև վերահաստատում մեր հավատարմությունը այն արժեքներին, որոնց նա հավատարիմ մնաց ամբողջ կյանքում:

Մեծ գիտնականի, սիրված պրոֆեսորի, վառ անհատականության անունը հավերժացնելու համար 10 տարի առաջ հայ բանասիրության ֆակուլտետի լսարաններից մեկն անվանակոչվեց նրա անունով:

Գաղտնիք չեմ բացահայտի, եթե ասեմ, որ ինձ բախտ է վիճակված եղել լինելու մեծ գիտնականի ուսանողն ու ասպիրանտը, հետագայում՝ նաև գործընկերը, առաջին անգամ լսարան մտնել իր փոխարեն իր իսկ հորդորով: Իմ որպես լեզվաբանի կայացման գործում անուրանալի է Մ. Ասատրյանի ունեցած դերը:

Թող Մանվել Ասատրյան անունը շարունակի հնչել հայ գիտության մեջ՝ որպես ճշմարտության որոնման, նվիրումի և մտքի ազնվության խորհրդանիշ:

Հիշատակն արդարոց օրհնությամբ եղիցի ...

ԱՆՆԱ ԱԲԱԶՅԱՆ

Բ. գ. դ., պրոֆեսոր, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց լեզվի պատմություն, հայոց լեզվի տեսություն, պատմական ձևաբանություն, իմաստաբանություն, բառակազմություն, դարձվածաբանություն: Հեղինակ է 4, համահեղինակ՝ 3 մենագրության և շուրջ 60 հոդվածի:

ORCID: 0000-0003-3728-0862. abajyan.anna@ysu.am